

Г.Ф.Паримбай\* 

*Психология ғылымдарының магистрі*  
*Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті*  
*Шымкент қ., Қазақстан*  
*gulzhanat.parimbay@bk.ru*

Р.К.Керимбаева 

*Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент*  
*М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті*  
*Тараз қ., Қазақстан*  
*risti1971@mail.ru*

## СТУДЕНТТЕРДІҢ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ БІТІСТЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСТЫРУЫНА МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ

**Аңдатпа.** Мақалада жастық кезеңдегі студенттердің тұлғалық мінез-құлқының қалыптасуына, оның әлеуметтік-моральдық санасына ұлттық педагогиканың негізгі құралдары, мақал-мәтелдер арқылы ықпал етудің ерекшеліктері мен жолдары талданады. Жастық шақ кезеңі – тұлғаның өзін-өзі анықтау, өзіндік «Мен» бейнесін қалыптастыру және кәсіби бағдарлану сыйды күрделі үрдістермен сәйкес келеді. Қазіргі жаһандану кезеңінде жан-жақты қысымға түскен жас ұрпақ үшін, маңызды болып табылатын «мінез» феноменіне қатысты, тұрақты мінез-құлқыты қалыптастыру мәселесі өзекті болып отыр. Себебі, мінез бітістері – адамның тұлғалық дамуына ерекше ықпал ететін сапалық көрсеткіш. Студенттердің мінез-құлқының қалыптасуына әсер етуші құралы ретінде мақал-мәтелдердің тәрбиелік мәні негізге алынды. Мыңдаған ғасырлар бойы мақал-мәтелдердің тәрбиелік мәні бала тұлғасының дамуына психологиялық-педагогикалық тұрғыда ерекше әсер ететіндігі талданғанымен, этнолингвистикалық зерттеулерде қазақ мақал-мәтелдерінің адам өмірінің барлық аспектілері қамтыла отырып, өмірде туындайтын барша мәселелерге қысқа әрі дәйекті жауап беретіндігі анықталған. Қазақ халқының теңдессіз тәрбиелік мұрасы, мақал-мәтелдердің мінез мінін тәрбиелеуде, тұлға бойында ұнамды мінез бітістерін қалыптастыру құрал ретінде қарастырылады.

**Тірек сөздер:** жастық шақ кезеңі, студенттер, «Мен» концепциясы, мінез бітістері, әлеуметтік-моральдық сана, мақал-мәтелдер, ұлттық психология.

**Кіріспе.** Бүгінгі таңда қарқынды өзгеріп, үздіксіз дамыған заман үрдістерінің түрлі ықпалы студент жастарды жан күйзелістеріне душар етіп, олардың мінез-құлқына тікелей әсер етуде. Студенттік шақта жастардың алға қойған талаптары өте жоғары, бірбеткей, қажеттіліктер ауқымды, аласапыран күйзелісі мол, ерік күшін көп қажет

ететін жауапты өмір кезеңі басталады. Тұлға дамуының осындай маңызды кезеңінде адам бойында тұрақты және жағымды мінез-құлқыты қалыптастыру мәселесінің маңызы зор. Осы тұрғыда қазақ фольклорының асыл қазынасына айналған мақал-мәтелдердің тәрбиелік мәні мен тұлғаның жан дүниесіне әсерін арнайы зерттеуді қажет ететін мәселе.

Себебі, мақал-мәтелдер – толассыз толғау, образ арқылы сан ғасырлар бойы халық тәжірибесінен жинақталған, сананың терең талқысынан өткен теңдессіз тағылым. Бүгінгідей жаппай жаһандану мен бүкіләлемдік рухани даму үдерісінің асау иіріміне тартылған жас ұрпақ үшін, «Мен» коцепциясының маңызды құрылымы болып табылатын мінез бітістерін мәнді мақалдар мен мағыналы мәтелдер арқылы қалыптастыру мүмкіндіктері бар. Мәселенің өзектілігі көрсеткендей тұлғаның ұнамды мінез-құлқын қалыптастыратын мақал-мәтелдердің қолданылу аясы мол. Студенттердің мінез бітістері мен әлеуметтік-моральдық ұнамды мінез сапаларын дамытуға жағымды әсер еткен мақал-мәтелдердерге жүйелі теориялық талдау жасау, оны арнайы зерттеу өзекті мәселе.

Ғылыми жұмысты жүргізудегі негізгі мақсат – мақал - мәтелдер арқылы студенттердің бойында ұнамды мінез бітістерін дамыта отырып әлеуметтік-моральдық құндылықтарды қалыптастыру.

Студенттік жастық шақ – бұл жеке тұлғаның әлеуметтік ортаға бейімделуі мен кәсіби бағдарлана дамуының ерекше кезеңі. Студенттік жас кезеңіндегі тұлға дамуының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері Б.Г.Ананьевтің психологиялық мектебінен бастау алады.

Ресей ғалымдары жастық кезеңде тұлғаның ішкі ұстанымдарының қалыптасуы, яғни өзін-өзі тану мен өзін-өзі бағалаудың жаңа деңгейіне қол жеткізуі, белсенді қалыптасуы, әлем бейнесін құруы, қоғамнан өз орнын болжау, оның болашағын жоспарлау және өзін-өзі жүзеге асыру жолдарымен сипатталады. Алайда, эмоциялық реакциялар мен жасөспірімдердің мінез-құлқын тек гормоналдық тұрғыдан түсіндіру аздық етеді. Себебі, әлеуметтік

факторлар мен тәрбиелеу шарттарыда тұлға дамуына мүлтіксіз өз әсерін тигізеді [1, б.280].

Бүгінгі таңда психолог және педагог ғалымдардың басым көпшілігі 16-17 жас кезеңін ерте жастықтың төменгі шекарасы, тұлғаның алғашқы әлеуметтену үрдісінің пайда болатын кезеңі деп сараптайды. Ал әлеуметтенудің жоғарғы шегі 24-25 жаспен шектеледі. Жастық шақты құрайтын студенттік кезең балалық шақтан ересектікке аяқ басатын өтпелі кезең болып табылады. Аталмыш жас кезеңінде тұлғаның әлемге және өзіне деген барлық қатынастар жүйесі қайта құрылады. Осы жас кезеңі маңызды тұлғалық құрылымдардың дамуын анықтайтын күрделі жүйелердің пайда болуымен сипатталады.

Б.Г.Ананьев жастық шақ кезеңін сипаттай отырып, онда 2 фазаны анықтады, олардың бірі балалық шақпен шектессе, ал екіншісі кемелдік кезеңмен шекараласқан. *Бірінші кезең:* ерте жастық шақ, тұлғаның қоғамдағы жағдайының белгісіздігімен, толымсыздығымен сипатталады. Бұл жаста тұлға енді бала емес екенін түсінеді, бірақ сонымен бірге ересек адам емес екендігін де біледі. *Екінші кезең:* кеш жастық шақ – бұл кемелденудің бастапқы буыны. Б.Г.Ананьевтің пікірінше, жастық шақ – адамның негізгі әлеуметтік-гендік мүмкіндіктерінің дамуы үшін сенситивті кезең болып табылады [1, б.280].

С.Л.Рубинштейн еңбектерінде жастық шақ кезеңінде тұлғаның құндылық-мағыналық ұстанымдары, яғни «өзін-өзі анықтау», «өзінің өмір салтын бекіту» сынды негізгі рефлексиялардың пайда болып, қалыптасатындығы сипатталған. Бұл кезеңде өзін-өзі анықтау – ішкі детерминация, өзіне деген адалдық,

сыртқы әсерлерге біржақтылы бағынбау ретінде әрекет етеді [2, б.288].

Психодинамикалық бағыттың негізін қалаушы З.Фрейд жекелей жастық шақтың жүйелі тұжырымдамасын жасамады, десе де, ол жасөспірімдік және жастық шақтың жыныстық жетілу табиғаты туралы маңызды дәйектемелерді алға тартып, эмоционалды процестердің даму ерекшеліктерін және жас тұлғаның даму ерекшеліктерін нақты атап өтті [3, б.866].

Э.Эриксон тұлғаның психоэлеметтік даму теориясында жастық шақ – толық өмірлік циклінің бесінші кезеңі, адамның психоэлеметтік дамуындағы ең маңызды кезең болып саналады: «Жастық шақ – бұл «Мен»-нің идентификациясында басым позитивтілік орнығатын соңғы, шешуші кезең. Дәл осы кезеңде болашақ, көзге көрінетін шектерде, саналы өмір жоспарының бір бөлігіне айналады»[4, б.312]

Даму психологиясы туралы қазіргі заманғы іргелі басылымдарда Г. Крайг (Craig G., 1996, 2000) жоғарыда аталған тұжырымдарға жақын, бірақ онымен толық сәйкес келмейтін келесі бір теорияны ұсынады. Мұнда келесі жас кезеңдері ерекшеленеді: *жасөспірімдік (жастық шақ) кезеңі* – 12 - ден 19 жасқа дейін, ерте ересектік кезең – 20-дан 40 жасқа дейін [5, б.940].

Жастық шақ кезеңіндегі жеке дамудың психикалық ерекшеліктері қалай сипатталады? Біріншіден, бұл жас санаты қарқынды интеллектуалды даму кезеңі, оқу және кәсіптік іс-әрекеттің қалыптасуы, студенттің рөлін игеру, жаңа, «ересек» өмірге ену кезеңі ретінде қарастырылады.

Зерттеушілерде жалпы есею туралы ортақ консенсус жоқ, сондықтан, тұлғаның танымдық дамуының қабылданған ортақ теориясы

болмағандықтан, жеке даму перспективаларын бағалау болжанады. Сондай-ақ, зерттеулер көрсеткендей, жастық шақта тұлғаның ішкі әлемнің және өзін-өзі танудың ерекшеліктері өзгереді, психикалық процестер мен жеке қасиеттер қайта құрылады, өмірдің эмоционалды-еріктік жүйесі өзгереді.

Яғни, жоғарыда келтірілген теоретикалық анализді қорытындылай келе, біз жастық шақ (студенттік жас шамасы) тұлғаның дамуы мен қалыптасуында аса маңызды процестермен сипатталатын шешуші кезең деп тұжырымдай аламыз.

Ал енді, студенттік кезеңде тұлғалық қалыптасу мен дамуды маңызды факторлардың бірі болып табылатын «*мінез*» концепциясын қарастыралық.

Мінез бен оның қалыптасуы, оған ықпал ете отырып өзгерту жайлы сұрақтар адамзат пайда болғаннан-ақ тарихи сананың алғашқы баспалдақтарынан бастау алады.

«Мінез» феномені барлық гуманитарлық ғылымдарға ортақ, көп салалы термин. Ал психология ғылымында *мінез* – туа бітті темпераменпен шарттасқан; және тұлғаға ықпал еткен өмірлік жағдайлар мен тәрбие негізінде бекітілетін тұлғаның сыртқы ортаға деген қарым-қатынасы мен мінез-құлық стилі [6, б.424].

Ежелгі грек ойшылдары Аристотель мен Сократтың пікірінше, жақсы не жаман болу біздің қолымызда емес: «Шынында да, әрбір мінез бітісі мен оның сипаты бізге табиғаттан тумысымыздан беріледі, өйткені біз туылғаннан әділ, ақылды және батыл боламыз».

Мінезді дамытудың шарттары мен факторлары мәселесі орыс революциясына дейінгі психологияда жіті қарастырылған.

Мінезді құрайтын факторлардың арасында К.Д.Ушинский туа біткен қасиеттерді бөліп көрсетті. Ғалым оларға жүйке жүйесінің құрылымымен анықталатын және темпераментте көрінетін қасиеттерді жатқызады. Алайда, жүйке жүйесінің туа біткен ерекшеліктері өмір жағдаяттарының әсерінен өзгеруі және түрленуі мүмкін: адам мінезінің табиғи көріністері кешіктірілуі мүмкін, және тұлға өз мінез-құлық басқара отырып, қажетті мінез-құлық қасиеттерін қалыптастыруы ықтимал [7, б.475].

Тұлғаның мінез бітістерін дамыту механизміндегі айқындаушы – оны қоршаған шындыққа қатынасын анықтайтын мінез-құлықтың ситуативті-шарттанған мотивтері. Олар іс-әрекеттерде, қызметте көрінеді және қайталана отырып мінезде беку арқылы тұрақты *мінез бітісіне* айналады.

*Мінез бітістері* – тұлғада туа бітті пайда болған және әлеуметтік ортамен сіндірілген индивидуалды ерекшеліктер жиынтығы, мінез сапалары. Демек, біріншіден, мінез – ол шартты түрде тұлғаның түрлі жас кезеңдерінде сұрыптала келе өзгеріске ұшырайды, ал екіншіден оның қай бағытта және қалай өзгеретіндігіне тұлғаның қоршаған ортасы тікелей ықпал етпек [8, б.186]

Біз, зерттеу жұмысымызда студенттердің мінез бітістеріне ықпал етуші құрал ретінде халық ауыз әдебиетіндегі мақал-мәтелдерді қолдандық. Олар сөз дәлдігімен, ой тереңдігімен, ықшамдылығымен, өрнегімен ерекшеленеді. Адамның мінезіндегі жат қасиеттер де мақал-мәтелдерде жеңіл келемежденіп, жақсы ізгі қасиеттері образды түрде әсем бейнеленген.

Олардың шығу тегінің өте ерте замандардан келе жатқанына қарамастан, мақал-мәтелдер қазіргі

уақытта да өзектілігін жоғалтпады және қоғам мен жеке тұлғаның рухани құндылықтарын ұлттық менталитетті тұтастай бейнелеудің әмбебап құралы ретінде, сондай-ақ адам өмірінің жекелеген аспектілеріне деген көзқарасты анықтай алады.

Зерттеушілер мақал-мәтелдердің келесідей артықшылықтарын атап өтеді:

– мақал-мәтелдер ерекше эксперименттік материал болып табылады, өйткені олардың саны мен тақырыбы өте кең, сондықтан әртүрлі тақырыптар бойынша мәтіндерді таңдау мүмкіндігі іс жүзінде шектелмейді;

– мақал-мәтелдерді күрделілігі, құрылымы және басқа критерийлері бойынша саралауға болады – солардың ішіндегі «шағын мәтін» деп аталатын мақал-мәтелдер қысқа мерзімде ғана онымен жұмыс істеу арқылы көптеген мәліметтер алуға мүмкіндік береді;

– мақал-мәтел, уақыт өте келе, халық даналығы кейбір моральдық нұсқаулар бере алады, өмірге диалектикалық көзқарасты көрсете алады [9, б.53]

Мақал-мәтелдердің мол артықшылықтары әртүрлі қырымен қолданылады. Біріншіден, мақал-мәтелдерді түсіну ойлау дамуының көрсеткіштерінің бірі ретінде қарастырылады. Сонымен, мақал – мәтелдерді орыс ғалымы Б.В.Зейгарник ақыл-ой дамуының деңгейін анықтауға, ойлаудың патологиялық өзгерістерін диагностикалау үшін тесттерде қолданылады. Ал И.В.Дубровина оқушылардың ойлау ерекшеліктерін анықтау үшін мақал-мәтелдерді қолданды. Мақал-мәтелдер когнитивтік бағытта ақыл-ой дамуының құралы бола алады. Өйткені оларға стандартты емес жағдайларда бағдарлау, жарқын, бірақ маңызды емес бөлшектермен

жасырылған қажетті жалпылауды тәуелсіз іздеу тәсілдері тән.

Ауызша халық шығармашылығы суггестиялық (сендіру) әдісі ғасырлар бойы жас ұрпақты тәрбиелеуде қолданылған. Бұған күнделікті тіршілікте фольклордың ең көп таралған түрлеріне мақал - мәтелдер жатады.

Көптеген зерттеушілер жастық шақты психологиялық және педагогикалық теориялардағы ең күрделі және қарама-қайшылықты шытырман кезең деп санайды. Бұл біріншіден жастық шақ кезеңіндегі тұлғаның өзіне тән физиологиялық, психологиялық өзгерістерге байланысты болса, ал екінші жағынан оны қоршаған сыртқы қоршаған әлеуметтік ортамен қарым-қатынастағы өзгерістер мен құбылыстарға байланысты сипатталады.

Ал, сол жас тұлға бойындағы мінез бен мінездегі ұнамды бітістерді, әлеуметтік-моральдық құндылықтарды сараптап, дамыту – оның келешек өмірінің сапалы, жемісті болуының басты кілті.

**Зерттеу шарттары мен әдістері.** Зерттеу жұмысының болжамы студенттердің бойында жағымды мінез бітістерін дамытып, әлеуметтік-моральдық құндылықтарды қалыптастыруға мақал-мәтелдердің ықпалын зерттеу.

Болжамды тексеру үшін зерттеу жұмысына М.Х.Дулати атындағы Тараз университетінің «Педагогика және әлеуметтік ғылымдар» факультетінің студенттері қатысты. Сыналушыларға ӘРД-ҚФ (Әлеуметтік-моральдық рефлексияны диагностикалау – қысқартылған форма) (СРД-КФ (Социоморальной рефлексии диагностика – короткая форма) сауалнамасы жүргізілді. Бұл әдістеме 1991 жылы американ психологтары Дж.Джибс, К.Бэсинджер, Д.Фуллермен жасалып, А.А.Хвостовпен

модификацияланған [10, б.26]. ӘРД-ҚФ сұрақнамасы – әлеуметтік-моральдық құндылықтарды анықтайтын сұрақтардан құралған 10 тармақтан тұрады. Әдістеменің түпнұсқа авторы Дж.Джибс даму психологиясының белді өкілі Л.Колберг зерттеулеріне сүйене отырып әлеуметтік-моральдық сананың дамуының екі деңгейін бөліп, оларды моральдық құндылықтарға қатысты пайымдауларды негіздеу сипаты бойынша бағалауды ұсынды. «Моральдық құндылықтар» ұғымын «әлеуметтік-моральдық құндылықтар» ұғымына ауыстыру арқылы Дж.Джибс моральдың әлеуметтік өзара әрекеттесумен тығыз байланысын атап өтті.

Сұрақнамадағы әр сұрақтың жауаптарына контент-анализ жасалып, нәтижесінде олар әлеуметтік-моральдық кемелденудің төрт сатысының біріне енгізіледі.

*Бірінші сатыда* әлеуметтік-моральдық кемелденуге: құндылықтар сыртқы күштерге, беделге бағынумен шарттасатын пайымдаулар жатады. Моральдық кемелділіктің *екінші сатысында*: құндылықтар оның практикалық пайдалылығы, рационалдылығы тұрғысынан «мен – саған, сен – маған» пайымдауларымен сипатталады, әлеуметтік-моральдық кемелділіктің *үшінші сатысында* басқа адамдардың қарым-қатынасы мен сезімдеріне бағдарлану көрсетілген: «басқалар үшін өмір сүру», «өз қажеттілігіңді сезіну» сынды пайымдаулармен сипатталады. *Ал төртінші сатыдағы* кемелденген әлеуметтік-моральдық пайымдаулар: құндылықтар қоғамның мүдделерімен, қолданыстағы әлеуметтік қатынастар жүйесімен негізделеді.

Студенттердегі әлеуметтік интеллектінің даму деңгейін зерттеу үшін Д.Гилфорд пен М.Салливеннің

«Әлеуметтік интеллектіні өлшеу тесті» қолданылды. Бұл әдіс жалпы әлеуметтік интеллектінің даму деңгейін өлшеуге ғана емес, сонымен қатар адамдардың жеке мінез бітістерінанықтап, бағалауға да мүмкіндік береді. Тест төрт субтесттен тұрады; оның нақты пайдалану алгоритмі бар және әлеуметтік интеллект компоненттерінің даму деңгейін бағалауға, оның жалпы бағасын стандартты баллдарда алуға мүмкіндік береді.

**Зерттеу нәтижелері.** Зерттеуге 18-20 жас аралығындағы студенттер қатысты (n=41). Зерттеу «Психология» пәнә бойынша жүргізілді. Алдымен сыналушыларға Гилфорд-Салливеннің әлеуметтік интеллект тесті жүргізілді, содан кейін Дж. Джиббстің әдістемесін (ӘРД-ҚФ) жазбаша түрде орындады.

Стимулдық материал ретінде: О.Н.Арестовамен модификацияланған «Мақал-мәтелдерді түсіндіру»

(Методика толкования пословиц) әдістемесі мен «Мақалдарды аяқта» дидактикалық ойыны қолданылды.

Әлеуметтік интеллект тесті бойынша нәтижелерді өңдеу стандартты нұсқаулыққа сәйкес жүргізілді, әр сыналушының көрсеткіші төрт субтест бойынша анықталып, аралас бағалау жүргізілді. *Сурет 1-де* әлеуметтік интеллект тесті бойынша стандартты баллдарды бөлу нәтижелері ұсынылған. Бұл іріктеу тобында мінез-құлықты тану қабілеті аса жоғары және төмен сыналушылар анықталмады. Сыналушылардың басым бөлігі (56,2%) іріктеу тобының сәйкес жасына сай келетін мінез-құлықты тануға арналған орташа қабілеттерге ие; әлеуметтік интеллект деңгейі төмен (14,6%) сыналушыларға қарағанда жоғары (29,2%) көрсеткішті көрсеткен респонденттер екі есе төмен пайыздық көрсеткішті көрсетті.



*Сурет 1.*

Гилфорд-Салливеннің «Әлеуметтік интеллект тесті» бойынша стандартты баллдардың орналасу жиілігі

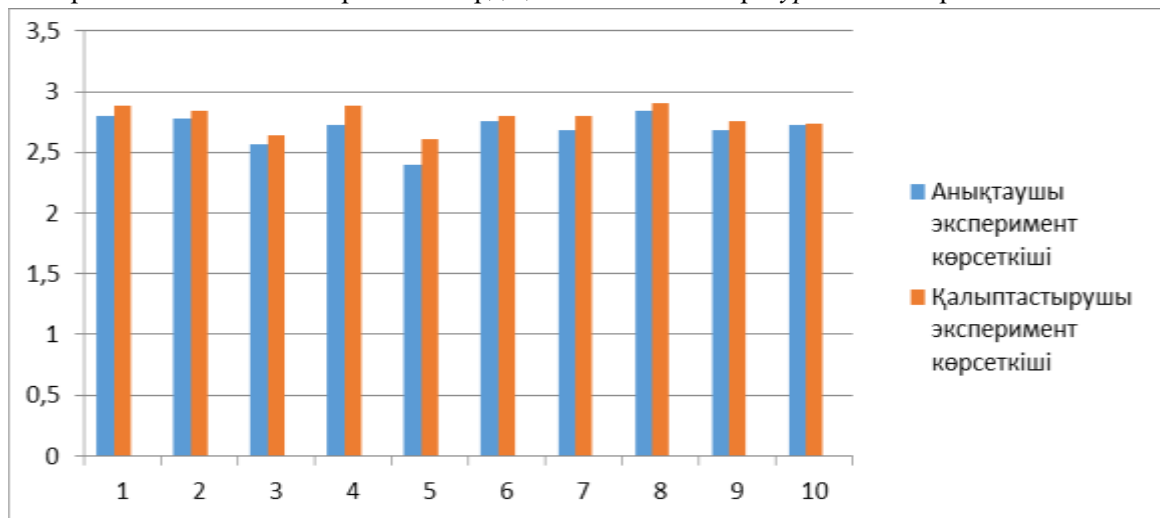
Дж. Джиббстің ӘРД-ҚФ сұрақнамасының көмегімен алынған нәтижелерді өңдеу құндылықты пайымдау негіздемелерін контент-талдау жолымен жүргізілді. Сонымен қатар, әрбір пайымдауға моральдық

кемелділіктің анықталған сатысына сәйкес келетін 1-ден 4-ке дейінгі сәйкес сан берілді. Мұндағы 1 және 2 – моральдық пайымдаулардың кемелділігінің төмен деңгейін сипаттаса,

3 және 4 – студенттің дамыған моральдық санасын көрсетеді.

Статистикалық талдау көрсеткендей, осы үлгідегі моральдық пайымдаулардың орташа жетілу деңгейі 2,79 құрайды. Бұл көрсеткіш А.А.Хвостовтың мақаласында келтірілген 20 жастағы ресейліктердің

үлгілеріне сәйкес келеді (орташа мәні – 3,048, стандартты ауытқу – 0.485) [10, б. 26]. Жалпы бағалаудан басқа, әдістемедегі он пайымдаудың әрқайсысы үшін жекекөрсеткіш анықталды. Анықтаушы және қалыптастырушы эксперименттер негізінде алынған нәтижелер *Сурет 2-де* көрсетілген.



*Сурет 2.*

Дж.Джиббстің «Әлеуметтік-моральдық рефлексияны диагностикалау – қысқартылған форма» сұрақнамасы бойынша анықтаушы және қалыптастырушы эксперименттердің салыстырмалы гистограммасы

Бесінші пайымдаудың ең төменгі көрсеткіші осы пайымдауды негіздеудің кең таралған нұсқасы: «Балалар ата-аналарынан мақтау-мадақтау алып, олардың назарын аударту үшін ғана оларға көмектеседі. Көмектесу арқылы олар қалаған нәрселеріне лайық бола алады». Мұндай негіздемелер моральдық жетілудің екінші кезеңіне қатысты пайымдау ретінде қарастырылды. Үшінші пайымдау бойынша негіздемелердің төмендетілген көрсеткіші аналогиялық түрде түсіндіріледі «Адам үшін оған қандай да бір зиян келтірген адамды кешіру қаншалықты маңызды?». Кешіру қажеттілігінің жалпы негіздемесі: «Сен кешірмесең, өзің де кешірілмейсің». Оныншы пайымдау – заңға бағынудың маңыздылығын негіздеумен сипатта-

лады. Айта кету керек, 10 сыналушы (іріктеу тобының 25%-ы) заңға бағыну қажеттілігіне күмән келтіреді, бұл «өмір заңдары мемлекет заңдарына қайшы келеді», «кейбір заңдар оларды бұзу үшін жаралған» және т.с.с. Сонымен қатар, заңдарды сақтаудың маңыздылығын мойындайтын көптеген зерттелушілер мұны заңды сақтамағаны үшін жазалануы мүмкін деп негіздейді. Мұндай жауаптар әлеуметтік-моральдық сананың кемелденуінің төмен деңгейінің көрсеткіштері ретінде қарастырылды.

Бірінші, төртінші және сегізінші пайымдауларға қатысты негіздемелерде субъектілердің моральдық кемелденудің жеткілікті жоғары деңгейін көрсетті. Мұндағы негіздемелердің көпшілігінде басқа адамдардың сезімдеріне, тұлғааралық қатынастардың

ерекшеліктеріне назар аударылды. Мұндай негіздемелердің мысалдары ретінде мыналарды келтіруге болады: «...айналаңыздағы адамдардың сеніміне нұқсан келтірмеу үшін уәделеріңізді орындау өте маңызды...», «... шындықты айту өте маңызды, өтірік адамдарды ренжітуі, көңілін қалдыруы мүмкін».

Әлеуметтік-моральдық рефлексия тестінің сұрақтарына жауаптардың бүкіл массивін талдау жауаптардың 10%-дан астамы (45) әдістеме мәселелерінде айтылған құндылықтардың маңыздылығын жоққа шығаратынын көрсетті. 21 студенттің жауаптарында құндылықтардың ең кем дегенде біреуінің маңыздылығын жоққа шығару кездеседі, көбінесе заңды сақтаудың маңыздылығы (14 жауап), шындықтың маңыздылығы (12 жауап) жоққа шығарылады. Осылайша, сыналушылардың жартысында кездесетін моральдық немесе этикалық нигилизмнің белгілі бір дәрежесі туралы айтуға болады.

**Зерттеу нәтижелерін талқылау.** Студенттердің бойында әлеуметтік-моральдық құндылықтарды қалыптастыруға мақал-мәтелдер ықпалын тексеру үшін жүргізілген зерттеу барысында Спирменнің рангілік корреляциясының коэффициенті анықталды. Статистикалық талдау тек бір маңызды (значимая) корреляцияны анықтады ( $\rho = 0.37$ ,  $p \leq 0.05$ ) – әлеуметтік-моральдық кемелденудің орташа көрсеткіші мен «Вербалды экспрессия» субтестінің сәттілігі арасындағы тікелей байланыс. Аталмыш субтест бірдей «вербалды хабарламаларды» адамдардың мінез бітістері мен олардың тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты қарым-қатынас жағдаятының контекстіне тілдік экспрессия негізінде әртүрлі мағыналарды тез және дұрыс түсіну

қабілетін анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеу негізінде жүргізілген Дж.Джиббстің «Әлеуметтік-моральдық рефлексияны диагностикалау – қысқартылған форма» сұрақнамасы бойынша анықтаушы және қалыптастырушы эксперименттерде айқын даму көрініс тапты (Сур.2). Сол себептен де зерттеу барысында стимулдық материал ретінде таңдалып алынған мақал-мәтелдер әдісін студенттердің бойында ұнамды мінез бітістерін дамыта отырып, әлеуметтік-моральдық құндылықтарды қалыптастыруға ықпал етуші құрал ретінде қолдана аламыз.

**Қорытынды.** Жүргізілген зерттеу қазіргі студенттердің мінез бітістеріндегі даму тенденциясы мен жеке басының әлеуметтік-моральдық дамуына байланысты бірқатар құбылыстарды анықтауға мүмкіндік берді; сонымен қатар, студенттерінің моральдық нормалары мен құндылықтарын қалыптастыруды оңтайландыруға бағытталған ғылыми түсінік пен практикалық шараларды қажет ететін проблемалық бағыттарды айшықтап көрсетті. Зерттеу нәтижесінде орнатылған байланыс субъектілердің неғұрлым көлемді үлгісінде тексеруді және расталған жағдайда қосымша түсіндіруді қажет етеді.

Ал зерттеуде ынталандыру құралы ретінде қолданылған ұлттық психологияның ауыз әдебиет үлгісі – мақал - мәтелдер өз кезегінде, дұрыс мінез-құлық әдебінің «нұсқасын» көрсеткендей. Өйткені мұнда сан ғасырлық тәжірибе негізінде жақсы мен жаман арасы нақты ажыратылып, неге ұмтылу және неден сақтану керектігі де болжалып айтылып кеткен. Сонымен қатар мақал-мәтелдердің әлі де өлмей, халықпен бірге біте қайнасып келе жатуының себебі, оның адам өмірінің



барлық аспектілерін қамти отырып, өмірде туындайтын барлық мәселелерге жауап бере білуінен деп ойлаймыз. Сол себептен де осынау дана халықымыздың мақал-мәтелдерін мінез мінін

тәрбиелеуде, моральдық құндылықтарды айқындап, оны сіндіруде, тұлға бойында ұнамды мінез бітістерін қалыптастыруда таптырмас құралы болатындығына көз жеткіздік.

#### Әдебиеттер тізімі

1. Ананьев, Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.- 2018. - 320 с.
2. Абульханова-Славская, К.А. О субъекте психической деятельности [Текст] / К.А.Абульханова-Славская. – М. - 2019. -280 с.
3. Freud, S. The ego and the id. NewYork:Norton. - 2014
4. Эриксон, Э. Детство и общество [Текст] / Э. Эриксон. – СПб.: Питер, 2016.-350 с.
5. Крайг, Г. Психология развития [Текст] / Г. Крайг, Д. Бокум. 9-е изд. – СПб.: Питер, 2015.
6. Левитов, Н.Д. Психология характера [Текст] / Н.Д.Левитов – М.: СГА, 2019. – 240 с.
7. Ушинский, К.Д. Антология гуманной педагогики [Текст] / К.Д. Ушинский. - Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2012.
8. Ковалев, А.Г. Психические особенности человека [Текст] / А.Г. Ковалев, В.Н. Мясичев. – М., 2017. – 230 с.
9. Омарова, Р.С. Халық тәлімі – тәрбие бастауы [Текст] / Р.С.Омарова. – Алматы, 2019. - 240б.
10. Хвостов, А.А. Сравнительный анализ моральных суждений подростков [Текст] / А.А. Хвостов. – М. - 390 с.

*Г.Ф. Паримбай\** - Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, г. Шымкент, Казахстан

*Р.К.Керимбаева* - Таразский университет им. М.Х. Дулати, г.Тараз, Казахстан

#### ИЗУЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК НА ФОРМИРОВАНИЕ У СТУДЕНТОВ ЧЕРТ ХАРАКТЕРА

**Аннотация.** В статье анализируются преимущества и способы воздействия на поведение личности студенческого возраста, ее социально-нравственное сознание посредством пословиц и поговорок, которые являются одним из основных средств национальной психологии. Период юности совпадает со сложными процессами самоопределения, формирования образа «Я», личной и профессиональной идентификации, профессиональной ориентации. А сегодня, в период глобализации, особенно важно для молодого поколения, подвергнувшегося огромному, всеобъемлющему давлению, очень актуален вопрос формирования позитивных, устойчивых черт характера, относящихся к феномену «характер». Ведь черты характера – это качественный показатель, который оказывает особое влияние на личностное развитие человека. А в этой связи в качестве средства воздействия на поведение студентов были выбраны пословицы и поговорки в этнопсихологии. Согласно этно-лингвистическим исследованиям, казахские пословицы и поговорки охватывают все аспекты жизни человека и дают краткий и последовательный ответ на все возникающие в жизни вопросы. Поэтому мы считаем, что это непревзойденное воспитательное наследие, пословицы и поговорки нашего мудрого народа – это

незаменимый инструмент в воспитании, в формировании нравственных качеств личности.

**Ключевые слова:** период юности, студенты, концепция «Я», черты характера, социально-нравственное сознание, пословицы и поговорки, национальная психология.

**G.G.Parimbay\***-*South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan*

**R.K.Kerimbayeva** – *M.Kh.Dulaty Taraz University, Taraz, Kazakhstan*

### THE STUDY OF THE PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF PROVERBS AND SAYINGS ON THE FORMATION OF CHARACTER TRAITS IN STUDENTS

**Abstract.** The article analyzes the advantages and ways of influencing the behavior of a student-age personality, its socio-moral consciousness through proverbs and sayings, which are one of the main means of national psychology. The period of youth coincides with the complex processes of self-determination, the formation of the image of "I", personal and professional identification, professional orientation. And today, in the period of globalization, it is especially important for the younger generation, which has been subjected to enormous, comprehensive pressure, the issue of the formation of positive, stable character traits related to the phenomenon of "character" is very relevant. After all, character traits are a qualitative indicator that has a special impact on a person's personal development. And in this regard, proverbs and sayings in ethnopsychology were chosen as a means of influencing the behavior of students. According to ethno-linguistic studies, Kazakh proverbs and sayings cover all aspects of human life and give a concise and consistent answer to all questions that arise in life. Therefore, we believe that this unsurpassed educational heritage, the proverbs and sayings of our wise people are an indispensable tool in education, in the formation of moral qualities of a person.

**Keywords:** the period of youth, students, the concept of "I", character traits, socio-moral consciousness, proverbs and sayings, national psychology.

#### References

1. Ananyev, B.G. K psihofiziologii studencheskogo vozrasta [On the psychophysiology of student age] [Text] / B.G. Ananyev, Moscow, 2018, 320 p.
2. Abulkhanova-Slavskaya, K.A. O sub"ekte psihicheskoy deyatel'nosti [About the subject of mental activity] [Text] / K.A.Abulkhanova-Slavskaya, Moscow, 2019, 280 p.
3. Freud, S. Those are his id's. New York:Norton. - 2014
4. Erikson, E. Detsvo i obshchestvo [Childhood and society] [Text] / E. Erikson. St. Petersburg: Peter, 2016. 350 p.
5. Kraig, G. Psihologiya razvitiya [Psychology of development] [Text] / G. Kraig, D. Bokum. 9th ed. – St. Petersburg: Peter, 2015.
6. Levitov, N.D. Psihologiya haraktera [Psychology of character] [Text] / N.D.Levitov – M.: SGA, 2019. – 240 p.
7. Ushinsky, K.D. Antologiya gumannoj pedagogiki [Anthology of humane pedagogy] [Text] / K.D. Ushinsky. Moscow: Shalva Amonashvili Publishing House, 2012.

8. Kovalev, A.G. Psihicheskie osobennosti cheloveka [Mental characteristics of a person] [Text] / A.G. Kovalev, V.N. Myasishchev. Moscow, 2017. 230 p.
9. Omarova, R.S. Halyқ tәlimi – tәrbie bastaу [Folk teaching – the beginning of Education] [Text] / R.S.Omarova. Almaty, 2019. 240 p.
10. Khvostov, A.A. Sravnitel'nyj analiz moral'nyh suzhdenij podrostkov [Comparative analysis of moral judgments of adolescents] [Text] / A.A. Khvostov. Moscow, 390 p.

03.12.24 ж. баспаға түсті.

09.12.24 ж. түзетулермен түсті.

17.12.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

Мақалаға сілтеме:

Паримбай, Г.Ф. Студенттердің мінез-құлық бітістерінің қалыптастыруына мақал-мәтелдердің психологиялық әсерін зерттеу [Мәтін] / Г.Ф. Паримбай, Р.К. Керимбаева // *Dulaty University Хабаршысы*. – 2024. – Б.188-198  
<https://doi.org/10.55956/YGTH5503>



Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).